

CSUNDERLIK PÉTER

A pojácától az ikonig

Szekfű Gyula Rákóczi-képének átváltozásai

Szekfű a „történetírás legnagyobb lírikusa Magyarországon”,¹ a hagyományosan legszigorúbbként leírt magyar történész, akinek műveit fölöttébb tanulságos történeti tropológiai analízisnek alávetni, és olykor mondatról mondatra megvizsgálni. Tanulmányomban egy összehasonlító elemzés során bemutatom, hogy Szekfű Gyula egymást követő műveiben miként reprezentálta a Rákóczi-szabadságharcot, és miként jelenítette meg Rákóczit. A releváns Szekfű-szövegekhez mindig három kérdést feltéve közeledtem: hogyan határozza meg Szekfű a Rákóczi-szabadságharc jellegét, véleménye szerint mikor csúszott az félre, már ha félrecsúszott, és ő miként ábrázolja Rákóczit.

A történeti reprezentációk modellje egy háromszög, melynek csúcsain a „múlt” (jelesül: Rákóczi megítélése), a múltat értelmező, szükségszerűen ideologikus történész (aki most Szekfű) és a történész „csoportja” állnak (leginkább az ókonzervatívok). A nem túl merész hipotézisem az volt, hogy mivel ez a három csúcs/szög/faktor egymással kölcsönhatásban van, a háromszög alakja folyamatosan változik a történész munkája, élete során, ezért a történész pozícionáltságából és a történeti megismerés természetéből adódóan Szekfű egymást követő műveiben mindig eltérő Rákóczi-képeket kapunk.

Szekfű ugyanis a „magyar Meinecke”,² márpedig Meinecke a jól bejáratott példa, amely expresszívén lehet modellezni a környezeti hatásokat és változásokat a történész műveiben,³ amiből Szekfűnek bőven kijutott. Több politikai rendszerrel is igen széles felületen érintkezett, elég csak arra gondolni, hogy előbb az aulikus „bécsi kör” ifjú tagja, majd a húszas évektől az ellenforradalmi, keresztény–nemzeti Horthy-korszak reprezentatív történésze 1945 után már a „keleties típusú népi demokráciát” igenelte, szinte mindenkit megelőzve.⁴

Miért lehet hasznos tanulmányom? Azon túl, hogy megtudjuk, Szekfű hogyan gondolkodott a Rákóczi-szabadságharcról, a releváns Szekfű-művek elemzésével és egybevetésével ahhoz a kérdéshez is hozzászólhatunk, hogy Szekfű életművére a *kontinuitás* vagy a *diszkontinuitás* jellemzőbb-e. A Szekfű-viták ugyanis jelentős részt erről szólnak, amit úgy

¹ Zolnai Bélát idézi: Miskolczi Ambrus: *A Kossuth-ábrázolás technikái. Szubjektív historiográfiai széljegyzetek A bűnbaktól a realista lényeglátóig című gyűjteményes munka kapcsán*. Korall, 21-22. (2005. november) 126.

² A Szekfű–Meinecke relációról: Erős Vilmos: *A Szekfű–Mályusz vita*. Debrecen, 2000. 62.

³ Lásd: Carr, E. H.: *Mi a történelem?* Budapest, 1995. 37–38.

⁴ Bár historiográfusok sora foglalkozott vele, mai napig nem áll rendelkezésünkre egy nagy Szekfű-monográfia. Életéről rövid áttekintés: *Szekfű Gyula*. Válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezetést írta: Dénes Iván Zoltán. Budapest, 2001. 7–14.

fordíthatnánk le, hogy van-e valami következetesség, történetpolitikai gondolkodói integrálás az átállások mögött, vagy azok csak a szimpla opportunizmus számlájára írhatók.

„Kicsapó és megfeneklő hullám” – A száműzött Rákóczi, 1913⁵

„Szekfű Gyula a Rákóczi-könyvvel túnt fel. Aki Szekfűt meg akarja ismerni, a legokosabb, ha ma is ezen kezd. Későbbi műveiben egy kiforrottabb író lát; indulatai szövetét, lelke vázát azonban itt mutatta meg legtisztábban” – írta Németh László az 1913 végén megjelent botránykönyvről.⁶

A huszonkilenc éves Szekfű a könyv írásakor már több mint fél évtizede a közösügyes intézmények alkalmazásában álló magyar történészek, levéltárosok, tisztviselők úgynevezett bécsi köréhez tartozott; Bécsben, annak centrumában élte mindennapjait. Ezek a bécsi magyar történészek mint az adott erőviszonyok közt lehetséges legjobb magyar nemzeti megoldást igenelték a Monarchiát. Bécsi állásukat is a közösügyes intézményeknek köszönhették, és ez szintén alapjaiban határozta meg birodalmi szemléletüket.

Az ifjú Szekfű olvasatában a Rákóczi-szabadságharc szokványos rendi felkelésként indult, amely azért szigetelődött el, mert XIV. Lajos mindig idegenkedett 'magával egyenrangú félként', 'szuverénként' elismerni egy olyan, törvényes királya ellen fellázadó rebellist, mint Rákóczi. Csak „diplomatajókot” űztek vele, valójában „XIV. Lajos politikusi hidegséggel nézte, mint semmisíti meg Rákóczi minden *realis* menekvés lehetőségét a francia szövetség *álmáért*”.⁷ (kiemelések tőlem – Cs. P.) Ki kell emelnünk, hogy a „realitás”, vagyis a valóság és az „álmom” ellentéte Szekfű legjellegzetesebb szembeállítás, ami egész életművét áthatja.⁸ Akik Szekfűnél az „álmokat” követik, előbb-utóbb nekiütköznek

⁵ Szekfű Gyula: *A száműzött Rákóczi*. Budapest, 1913. A könyv decemberben került könyvtári forgalomba. *A száműzött Rákóczi* részletes történeti tropológiai elemzését lásd: Csunderlik Péter: „A kicsapó és megfeneklő hullám” – *A száműzött Rákóczi poétikája*. Kommentár, 2011. 2. szám 24–39.

⁶ Németh László: *Szekfű Gyula*. In: *Sorskérdések*. Budapest, 1989. 515. A Rákóczi-emigráció következőkben elemzendő szekfűi neveltségé tétele, impotenciájának hangsúlyozása azért érinthette különösen érzékenyen Németh Lászlót, mert Németh az egész magyar nép újkori történelmét egy *emigráció-történetként* olvasta. (Vö. Németh László: *Kisebbségben*. In: uő.: *Sorskérdések*, 403–482.) A Szabó Dezső koncepcióját továbbfejlesztő Németh László akkori történelemértelmezésben Mohács egy 'tégla' volt, amely a magyar nép 'fejére esett'. Ettől megrendült, és nem tudott kellően ellenállni az igazi veszélynek, a német behatolásnak, a törököket kiűző Habsburgoknak, akik gyarmatosították a parasztsággal azonosított magyar népet egy hozzájuk hű magyar rendi elit segítségével. A magyar nép ezzel száműzve lett saját életteréből, és a történelmi feladat az, hogy azt visszahódítsa magának. Erre utal Németh László sokszor idézett 1943-as balatonszárszói költői kérdése: „Tegyük fel, hogy van Új-Guineában egy párt, amely azt vallja, hogy Új-Guineának az angolokénak kell lennie. A másik szerint Új-Guinea csak a hollandok alatt lehet boldog. S most föláll valaki és azt kérdi: Nem lehetne Új-Guinea a pápuaké? Ez a harmadik oldal.” A kelet-európai kis népek sorsközösségében gondolkodó Németh László Szekfűt a „gyarmatosítók” történetírójának tartotta, aki a 'germán-keresztény kultúrközösség' ideáján alapuló Habsburg-párti elbeszélésekkel legitimálja a magyarországi német penetrációt. Németh László Szekfű-olvasatáról: Romsics Gergely: *Nép, nemzet, birodalom. A Habsburg Birodalom emlékezete a német, osztrák és magyar történetpolitikai gondolkodásban, 1918–1941*. Budapest, 362–368.

⁷ Szekfű: *A száműzött Rákóczi*, 9–10.

⁸ Dénes Iván Zoltán az elmúlt három évtizedben tanulmányok és monográfiák egész sorában eszmetörténetileg közelített Szekfűhöz, a „realizmust” téve meg az életmű vezérfogalmának, konstans elemének. A „realizmus”, amely esetünkben a „mindenkori helyzethez való alkalmazkodás, a lehetőségekkel való óvatos játék preferálása a transzformatív vagy akár utópikus elképzelésekkel szemben” (Romsics Gergely: *Történetpolitikai gondolkodók*. In: *A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948*. Szerk. Romsics Ignác. Budapest, 2009. 419.), Szekfűnél alapvető vonatkoztatási ponttá, általános értékmérővé avanszál, és különösen megkerülhetetlen például Szek-

és összetörnek a „valóság” falain, ahogy végül a száműzött Rákóczi is csak álmainak törött tükre lesz.

A francia támogatás tehát csak jelképes volt: egy fantom.⁹ 1711-re pedig „a kiéhezett kurucokat már mind kisebb körbe szorította a császári sereg”: Rákóczi az orosz szövetségben bízva Lengyelországba ment.¹⁰ E ponton idézzük fel a könyv egyik emblemikus képét: „Mikor a felkelés ügye végét járta, szétszórt kuruczoknak nem volt hol fejüket lehajtaniok, a parasztságot kurucz és császári sereg egyaránt kiélte, Rákócziék és Bercsényiék *víg szánkócsilingeléssel* sikamlottak a lengyel határ haván, *szép lengyel asszonyok társaságában*.”¹¹ (kiemelések tőlem – Cs. P.) Az idézet jól tükrözi, ami miatt Szekfű könyve akkora felháborodást keltett, hiszen Szekfű szántsándékkal provokál: mi mással magyarázhatnánk a történeti leírásban funkciótlan „víg szánkócsilingelést”, mint a gondtalan örömtől kifejező színesítést, amely a legélesebb kontrasztban áll a közvetlenül előtte szereplő, hajléktalan, „szétszórt kurucok” képével. A *száműzött Rákóczi* tele van hasonlóan feszült ellentétekkel, amelyek csak gerjesztik egymást: nem csoda, hogy robbant. A „szép lengyel asszonyok”-ról pedig ne feledkezzünk meg, elemzésükre majd visszatérünk Szekfű *első* Rákóczi-figurájának potenciája/impotenciája kapcsán.

Az orosz szövetség azonban nem köttetett meg, és míg Rákóczi távol volt, Károlyi Sándor letette a fegyvert: a kurucok „megtértek a Habsburg-ház hűségére s hazaoszolva tűzheleikhez, verejtékük hullatásával kezdték meg újra a nehéz, *honfenntartó munkát*. A fejedelem pedig ment tovább muszkától lengyelhez, lengyeltől francziához.”¹² (kiemelések tőlem – Cs. P.) Itt érezhetjük az ellentétet a *súlytalan* Rákóczi sodródása és a *súlyos* honfenntartó munka között.

De „a szatmári békét követő év nyarán hirtelen elterjedt a híre, hogy Rákóczi sereggel visszatér. A keleti vármegyék, Máramaros, Zemplén, Sáros, Ugocsa népe ijedten menekült a hadilármára a hegyek közé.”¹³ „Rákóczit mint a királynak hódoló alattvalót, minden jó magyar szívesen látta és várta, attól a Rákóczitól azonban, a ki fegyverrel, sereggel jött hódítani, elfordult a nemzet.” Ezután következik a kulcskép: „Az emigránsok és a nemzet között *mély úr* nyílt meg, mely napról napra szélesbedett és mélyült”, és ezt az úrt sem a török, sem „az országhatáron türelmetlenül várakozó lecsapásra kész tatár segítség” nem hidalhatták át.¹⁴ Nem szükséges részletesen ecsetelni, hogy a magyar kulturális emlékezet milyen képet őriz a tatárokról. Ők azok, akik még foglyokat sem ejtenek, csak pusztítanak.

fű szatmári béke-értékeléseinek értelmezésekor. Vö.: Dénes Iván Zoltán: *A „realitás” illúziója. A historikus Szekfű Gyula pályafordulója*. Budapest, 1976.; uő.: *Eltorzult magyar alkat. Bibó István vitája Szekfű Gyulával és Németh Lászlóval*. Budapest, 1999.; uő. (szerk.): *Szekfű Gyula. id. mű; uő.: Európai mintakövetés – nemzeti öncélúság. Értékvilág és identitáskeresés a 19–20. századi Magyarországon*. Budapest, 2001.

⁹ „...XIV. Lajos alakja volt a phantom, mely a reális viszonyok között folyton folyvást csalóka, veszélyes útra hívogatta, de melynek hatalma alól a legborzasztóbb csalódások sem tudták feloldani. XIV. Lajos valóban korlátlan úr volt Rákóczi lelkén.” (Szekfű: *A száműzött Rákóczi*, 34.) Itt is láthatjuk a „reális viszonyok” – ’csalóka, veszélyes útra hívogató fantom’ (ábránd, illúzió, álom) szekfűi ellentétét.

¹⁰ Rákóczi meggyőződése az volt, hogy „állandóbb és csendesebb békességet reményelhetünk a muszka zár közbenjárása által, mintsem Pálffy csalogatásaival.” Szekfű: *A száműzött Rákóczi*, 7.

¹¹ Szekfű: *A száműzött Rákóczi*, 25. Vö. Rákóczi magánéletéről: „Nem minden alap nélkül kelt szájra az a vád, hogy nem egyszer fontos pillanatokban hagyta ott az országot, hogy életkedvét kielégítse Lengyelországban.”

¹² Szekfű: *A száműzött Rákóczi*, 8.

¹³ Szekfű: *A száműzött Rákóczi*, 82.

¹⁴ Szekfű: *A száműzött Rákóczi*, 83.

És Rákóczi ezekkel kokettált – inszinuálja Szekfű. Vagyis a visszatérni akaró Rákóczi egy „rémálom”, hiszen hírére a népek ijedten menekülnek a hegyek közé, de mint minden „rémálom”, csak borzolja a kedélyeket, valójában veszélytelen: „Az új, tényleges viszonyokban a Magyarországtól elszakadt Rákóczi nem jelentett többé számbavehető mennyiséget.”¹⁵ Hiába akarta „Magyarországon a világ sorát ötven vagy száz évvel visszaigazítani”.¹⁶ Vagyis mondhatjuk, hogy *A száműzött Rákóczi*ban Rákóczi az „egészen elmúlt múlt” embere, aki nemcsak a száműzés okozta térbeli, hanem egy időbeli szakadékon is túlra került, ahogy Szekfű fogalmaz, a világ sorát ötven vagy száz évvel igazítaná vissza.

Az egyszer és mindenkorra elmúlt régi és az új világ közötti, a pusztán néhány évnyi különbségnél jóval tágabbra nyíló időbeli szakadékot Szekfű a minap még lengyel kisasztalnyokkal mulató sármőr száműzetésbeli szexuális kudarcainak részletezésével bizonyítja, például Conti hercegisasszony „ki nem állhatta az öregesedő fejedelem udvarlását”,¹⁷ aki ekkor már „nem állott jól az amoroso szerepe”.¹⁸ Ezzel Szekfű az egyik legősibb mitológémára játszott rá, miszerint az uralkodó szexuális potenciája szoros összefüggésben áll uralkodási képességeivel.¹⁹ Ezzel a szinte kollektív tudatalattinkba bevésődött archetipikus toposszal érzékletesen ábrázolja Rákóczi gyengeségét, hiszen szerelmi kudarcai is mutatják, a száműzött Rákóczin a nagyság helyett már csak a nagyság hiányát lehet demonstrálni: vagyis a szatmári békének nem volt igazi alternatívája. Rákóczi „1715-ben, amikortól kezdve útján elkísérjük, már öreg ember volt. Történetünk is egy öreg ember története.”²⁰

Vagyis *A száműzött Rákóczi*ban Rákóczi a szakadékkal elválasztott „egészen elmúlt múlt” impotens képviselője, aki azonban mégis „újra elindult a csalóka remény ködképei után”.²¹ De *A száműzött Rákóczi*ban Rákóczi valójában nem a magyar népet akarja felszabadítani. Szekfű a megszállottságra egészen blaszfém magyarázatot kínál: Rákóczi az *erdélyi fejedelmi címbe*, „ősei trónjába” volt szerelmes.²² Erdély volt az ő „elérhetetlen országa”, „vágynak kedves tárgya”,²³ amely „hatalmába kerítette lelkét”.²⁴ A szokványos rendi felkelésnek induló szabadságharc is akkor csúszott félre, amikor engedte, hogy erdélyi fejedelemmé válasszák: „A komor jövőt mutató objektív vizsgálódást mihamar korlátokat áttörő

¹⁵ Szekfű: *A száműzött Rákóczi*, 8.

¹⁶ Szekfű: *A száműzött Rákóczi*, 48.

¹⁷ Szekfű: *A száműzött Rákóczi*, 27.

¹⁸ Szekfű: *A száműzött Rákóczi*, 27.

¹⁹ „A gyenge (impotens) uralkodó (a Halászkirály, vagy a szerelmével gyötrődő Arthus) alatt az országot rablók pusztítják és aszály. Ennek az állapotnak csak az vethet véget, ha az uralkodó visszanyeri a férfierejét (tehát a mítosz nyelvére lefordítva: újra uralkodóként kezd viselkedni), biztosítva országának a gazdag termést és a békét.” Romsics Gergely: *Mítosz és emlékezet. A Habsburg Birodalom felbomlása az osztrák és a magyar politikai elit emlékirat-irodalmában*. Budapest, 2004. 87.

²⁰ Szekfű: *A száműzött Rákóczi*, 27.

²¹ Szekfű: *A száműzött Rákóczi*, 49.

²² „Ebben a kérdésben való magatartása mély bepillantást enged a lélek titkaiba, melyeket ott lenn, a legmélyebb mélységben, mindnyájan féltve takargatunk idegen szemek elől, holott *magunk sem mindig tudjuk, mit rejtegetünk ott.*” (kiemelés tőlem – Cs. P. Lásd: Szekfű: *A száműzött Rákóczi*, 53.) Vö.: Freud, Sigmund: *Pszichoanalízis*. Budapest, 1915. Mivel Freud és Szekfű egyaránt Bécsben működtek, Szekfű bizonyára tisztában volt a pszichoanalízis mibenlétével, és akkoriban már Ferenczi Sándornak köszönhetően Magyarországon is kibontakozóban volt a Freud-recepció. Az idézett részlet *A száműzött Rákóczi*ból az egyik első magyar utalás lehet a pszichoanalízis komplementer eszközként lehetséges történetírói alkalmazására.

²³ Szekfű: *A száműzött Rákóczi*, 53.

²⁴ Szekfű: *A száműzött Rákóczi*, 55.

vágy váltja föl. A felkelés első éveivel szemben különös ellentét” – írja Szekfű, implicite a szerelem vakká tesz gnómájával érvelve.²⁵ I. Józseftől is azért nem fogadta el a békét Rákóczi, mivel nem garantálta fejedelemségét, inkább újra megkezdte a harcot, melytől győzelmet már alig remélhetett.”²⁶ Mitikus nyelven tehát Rákóczi kis híján vesztébe sodorta az egész magyar népet *egy nő miatt*,²⁷ és Rákóczinak, mint aki szirénhangot követ, „mennie kellett arrafelé, hol erdélyi fejedelemségének bármi kis reménye tünt fel a láthatáron, s ez most török háborún, tatár hordák pusztításon át, felégetett magyar falvak füstjéből látszott feléje tekinteni.”²⁸

Ezt a realitástól elszakadt, álomkergető, de azt impotenciája miatt már soha el nem érő, önsorsrontó Don Quijote-szerű Rákóczit és hiú politikáját pedig nem lehet eléggé elítélni, ha összevetjük a szatmári béke által lehetővé tett „honfenntartó munká”-val. Ebben összegezhetjük *A száműzött Rákóczi* szekfűi értékítéletét: „Kora s végzete a történelmi eljelenlétkelenedés, a történelmi szerepvesztés meddő tragikumát szánta neki. [...] Pályafutása a hullámé, mely kicsapván, tétlen tespedéssel feneklik meg a parton, míg társai elemi közönnyel sietnek tovább dolgukra a soha ki nem apadó, örök mederben” – írta 1913-ban.²⁹

„Diplomáciai cselszövésben járatlan, nagylelkű egyéniség” – A magyar állam életrajza, 1917³⁰

Az 1916-ban született és a következő években előbb németül, majd magyarul megjelenő államtörténeti monográfia, *A magyar állam életrajza* Szekfű Gyula első szintézise. Szekfű 1915 novemberében kapott megrendelést Németországból egy népszerűsítő Magyarországtörténet megírására, vagyis *A magyar állam életrajzát* Szekfű eredetileg németül írta, német közönségnek, s azután maga fordította magyarra.³¹

Míg *A száműzött Rákócziban* a Rákóczi-szabadságharcot rendi felkelésként írta le, *A magyar állam életrajzában* már nemzeti felkelésként definiálja. Úgy tűnik, a korábban kiváltságörző öncélúságuk miatt egyfajta bécsi, centralista pozícióból bíralt magyar rendi mozgalmakban az 1916/1917-es Szekfű az első világháborús német *Mitteuropa*-tervek idején felfedezte a magyar alkotmányosság védelmezőit az osztrák abszolutisztikus törekvésekkel szemben, melyek a magyar állam „önállóságának” és a „keresztény-germán kul-

²⁵ Szekfű: *A száműzött Rákóczi*, 54.

²⁶ Szekfű: *A száműzött Rákóczi*, 52.

²⁷ Jegyezzük meg, hogy *A száműzött Rákóczi* írása előtt a *fin de siècle* korszakban, és különösen Bécsben, ahol Otto Weininger 1903-as híres-hírhedt műve íródott, elég erősen jelen volt az a diskurzus, amely a nőt romboló princípiumként mutatta be. Lásd: Weininger, Otto: *Nem és jellem. Elvi tanulmány*. Debrecen, 2010. Újabban Weiningerről: Gerő András: *Se nő, se zsidó. Előítéletek találkozása a századforduló Monarchiájában*. Budapest, 2009.

²⁸ Szekfű: *A száműzött Rákóczi*, 68.

²⁹ Szekfű: *A száműzött Rákóczi*, 337. Az általam használt budapesti könyvtári példányban eme utolsó bekezdés alá egy olvasó odaírta nyomtatott nagybetűkkel, kék tintával a lesújtó véleményét, melyet most betűhíven közlök: „VÉGIG CSAK RÁKÓCZYT SZIDTA, A HABSBERGOKAT CSAK DICSERTE! NEM ÉRDEMLI MEG, HOGY A M. ÁLLAM ELTARTSA!!” Ezentúl még számtalan hasonló, különböző kezeztől származó kölcsönzői bejegyzésbe ütköztem *A száműzött Rákóczi* olvasásakor. Ezek annotált közlésével egy kisebb tanulmányt lehetne megtölteni.

³⁰ Szekfű Gyula: *A magyar állam életrajza. Történelmi tanulmány*. Budapest, 1917. Elemzésemhez ennek 1988-as reprint kiadását használtam.

³¹ Glatz Ferenc mutatott rá, hogy a német kiadásban jóval több a franciaellenes-élű megállapítás, mint a most elemzendő magyarban: Lásd itt a „Történetíró, jelenkor, interpretáció (Szekfű Gyula „A magyar állam életrajza” című munkájáról) című fejezetben: Glatz Ferenc: *Történetíró és politika. Szekfű, Steier, Thim és Miskolczi nemzetről és államról*. Budapest, 209–248.

túrközösség” kiegyensúlyozandó alapelveinek végleges felborításával fenyegettek. *A magyar állam életrajzában* ugyanis Szekffű ezt a két alapelvet, „a magyar állam önállóságát” és a „keresztény-germán kultúrközösség” meglétét nyilvánította időtlenített *realitás*nak, amelyekhez viszonyítva minden történelmi fejlemény aszerint értékelhető és értékelendő, hogy mennyire felel meg eme két princípiumnak.

A magyar állam életrajzában mintha nem is *A száműzött Rákóczi* nemrég ironizáló, szatirikus szerzője írná, hogy az abszolutisták „sokoldalú és célzatos támadásaikkal” Magyarországot „nyíltan germanizálni akarták”. Bécs „nemzetiségéből akarta kivetkőztetni a magyarságot, így a fenyegető veszéllyel szemben az új mozgalomnak [ti. a kurucnak] teljesen és kizárólag a nemzetiség talajára kellett helyezkednie. Ehhez képest rendi kiváltságok és vallási sérelmek mint a küzdelem céljai, a korábbi időszakhoz képest háttérbe szorultak, főkérdéssé egyedül a nemzeti önfenntartás, a magyarságnak nemzeti és állami megmentése lesz.”³² (kiemelések tőlem – Cs. P.)

Szekffű ezzel az élethalálharc-jelleggel magyarázza a kuruc mozgalom erejét, kitartását és azt az összefogást, hogy „1703–1711 közt majdnem egész Magyarország egyesült II. Rákóczi Ferenc [...] zászlói alatt, a korábban királyhű nyugati vidékek is csatlakoztak hozzá, ősi Habsburg-érmelmű családok tagjai harcoltak mint kuructábornokok az abszolutizmus és elnemetietlenítés ellen.”³³

A szabadságharc azonban *A magyar állam életrajzában* is elcsúszik oda, ahova Szekffű már nem tarthat vele: a Habsburgokkal történő minden addiginál élesebb konfrontálódással a „nemzeti ügy” lezorult „természetes élőhelyéről, a középeurópai kultúrközösség mellől”.³⁴ Az egyedül természetes hiányában pedig csak *természetellenes* szövetségesek jöhetnek számításba, ahogy már Thököly is a törökhöz fordult – ezzel vétve a „keresztény-germán kultúrközösség” alapelve ellen. „Hasonlóképpen *természetellenes*, s ennél fogva eredménytelen volt a segítség, melyben a nemzeti ügyet Középeurópa másik ellenfele, Franciaország részesítette.”³⁵ A ’természetellenesség’ pedig az egyik legsúlyosabb minősítés: hiszen ez a toposz már a Bibliában és az antik történetírásban szorosan összefonódott az Isten vagy az istenek elleni vétséggel, ami nem maradhat büntetlen.³⁶ Szekffű, akinél a *realitások* az istenek, erre a kulturális hagyományra építve írja le hasonló anomáliaként Rákóczi francia szövetségét: elválasztva és szembeállítva annak szervesen „természetellenességét” az elemi-természeti metaforákkal illusztrált nemzeti felkeléssel és kiváltképp a keresztény-germán kultúrközösség flórájával. Vagyis, míg *A száműzött Rákócziban* Szekffű Rákóczi kibomló Erdély-rögeszméjénél regisztrálta a szokványos rendi felkelés félrecsúszását, *A magyar állam életrajzában* az abnormális francia kapcsolatot jelöli meg rosszra csábító démonnak. „XIV. Lajos Rákóczinak a magyar kivánságot biztosító szerződést helyezett kilátásba, s ezzel a *fejedelemnek diplomáciai cselszövésben járatlan, nagylelkű egyénisé-*

³² Szekffű: *A magyar állam életrajza*, 143–144.

³³ Szekffű: *A magyar állam életrajza*, 145.

³⁴ Szekffű: *A magyar állam életrajza*, 145.

³⁵ Szekffű: *A magyar állam életrajza*, 146.

³⁶ Ez jól kimutatható az antik zsarnok-ábrázolásokban, akik uralkodását egyfelől mindig jelzésértékű anomáliák kísérik (például árvíz, földrengés, járványok, tűzvész), másfelől akik több síkon is vétenek a természet törvényei ellen, kezdve a vérfertőző kapcsolatoktól egészen odáig, hogy emberfeletti tettekkel (például égig érő torony építése, tengerek áthidalása, földszorosokat átvágó csatornák ásása) akarnak isteni rangra jutni. Lásd Németh György könyvének „A tyrannosok topikus ábrázolása” című fejezetét: Németh György: *A polisok világa. Bevezetés az archaikus és koraklasszikus görög társadalomtörténetbe*. Budapest, 1999. 205–220.; továbbá: uő.: *A zsarnok Nero*. In: uő.: *Karthágó és a só. Az ókortörténet babonái*. Budapest, 2002. 155–172.

gét sikerült rávennie, hogy a Habsburg-ház az ónodi országgyűlésen trónvesztettnek nyilváníttassék. Ez volt a legnagyobb siker, amit Franciaország magyar földön elért: *úgy látszott, hogy a magyarok már ezután vissza többé nem térhetnek az elhagyott közösségbe.*³⁷ Láthatjuk: az első világháború idején Szekfű a „természetes kultúrközösségből” való végleges kiszakadással fenyegető ónodi trónfosztást kizárólag a francia cselszövésssel magyarázza.

A szatmári béke megkötésének szűkszavú, ismeretközlő leírásában Szekfű nem utal a magyar vezetésen belüli ellentétekre, az összhang hiányára (például a cári szövetséget kereső Rákóczi – az itthon kiutat tapogató Károlyi között), sőt hangsúlyozza, hogy a békét „Rákóczi tábornoka”, Károlyi köti meg. Ennek okát abban kereshetjük, hogy *A magyar állam életrajza* elsődlegesen német közönségnek íródott: Szekfű a magyar nemzet egységét, meineckeit ’politikai akaratát’ szándékozott demonstrálni.³⁸ Az új dramaturgiában pedig a már szinte *önkéntes* „száműzetésbe vonuló” Rákócziról csak egy rövid nekrológot közöl.³⁹

A magyar történelem és benne a Rákóczi-szabadságharc korábbihoz képest nemzeti látószögű (át)értékelését Szekfűnél az első világháborús pszichózissal magyarázhatjuk, a már említett német *Mitteleuropa*-konceptióval, a nemzetiségi elszakadási törekvésekkel, az 1915–1916-os román, szerb és horvát „diplomáciai cselszövők” Monarchia-felosztó vágyaival. Azt is mondhatjuk, hogy *írástudó*ként Szekfű is harcba szállt a magyar állam-nemzetért a maga eszközeivel.⁴⁰

Az első világháború elvesztésével és a trianoni traumát követő Horthy-rendszerrel azonban Szekfű helyzete és perspektívája alapjaiban módosult, arról nem is beszélve, hogy a Monarchia végével az egész magyar kuruc–labanc közjogi koordináta-rendszer partvonalon kívülre helyeződött. Ez pedig az eddigiek után implikálja a feltételezést, hogy a következő elemzendő Szekfű-szövegben, a *Magyar történelem*ben a Rákóczi-szabadságharc és a szatmári béke egy újabb olvasatát kaphatjuk, miközben *A magyar állam életrajzát* már nem adták ki 1922 után.

³⁷ Szekfű: *A magyar állam életrajza*, 146.

³⁸ Ezzel összefügg, hogy e művében Szekfű élete legpozitívabb Kossuth-képét rajzolta meg: Kossuth nem állt szemben Széchenyivel, hanem annak politikáját folytatta, amit a nemzeti eszme iránt érzéketlen abszolutista bécsi politika lehetetlenné tett, és ez vezetett az 1848–1849-es szabadságharchoz. (Vö.: Szekfű: *A magyar állam életrajza*, 197. skk.) *A magyar állam életrajza* Kossuth-képét elemzi: Glatz: *Történetíró és politika*, 241. skk.

³⁹ „Az erdélyi magyar államrendszer képviselőjeként száműzetésbe menvén, a Márvány-tenger partján húnnya le szemeit Törökországban, mely immár három évszázad múltán végképp megszűnt segítőleg vagy akadályozóan befolyjni Magyarország nemzeti államiságára.” (Szekfű: *A magyar állam életrajza*, 147.)

⁴⁰ Erről egy Szekfű-vallomás tanúskodik, amelyet a vele vitában álló internacionalista Gábor Andorhoz írt levelében vetett papírra: „...engedje meg, hogy levessem utolsó mezemet, s intellektuális meztelenségben álljak elő. A háború vagy pozitíve, vagy öncsalás által, különböző emberi egységek harca. Én hozzá tartozom az egyik egységhez. Ez nem frázis, ez a legmélyebb valóság. Ha a magyarság azon helyzetbe jön – Berchtold [ti. a Monarchia külügyminisztere 1912–1915 között – Cs. P.] bűnei, vagy akár saját hibájából, hogy harcolnia s ölnie kell, én még akkor is vele tartok, ha tudom, hogy ez optikai csalódás, ti. az, hogy harcolnia kell [...] De ha egyszer harcol [mármint, a magyarság – Cs. P.], én odatartozom, nekem az a föld az enyém, az az idegen az én atyámfia. És ez a felfogása a német intellektuálnak a saját népéről, franciának ugyanarról. A háborút tehát mi megértjük és érezzük, ha nem is helyesljük.” Idézi: Lackó Miklós: *Szekfű-problémák*. In: uő.: *Korszelem és tudomány 1910–1945*. Budapest, 1988. 12–111.

**„Mintha csak hadtudományra átfordított Széchenyit olvasnánk” –
Magyar történet, 1935⁴¹**

Amikor Szekfű megírta a *Magyar történet*, a Horthy-korszak reprezentatív történeti szintézisének ráeső kétharmadát,⁴² már Corvin-koszorús történészfejedelem, az egyik legjelentősebb hazai konzervatív történetpolitikai gondolkodó, aki a húszas évektől Széchenyi nyomán a lelki-morális megújulást és erkölcsi nevelést jelölte meg a szükséges „konzervatív reform” sarokköveiként a *Három nemzedékben*⁴³ vagy *A magyar bortermelő lelki alkatában*.⁴⁴ Hogy ismét Németh Lászlót idézzem: Szekfű „a húszas évek végére már a Rendszer történetírója, s mint első pallér ő kap közmegbízást – Hóman segédjével – a kort kifejező *Monumentum* elkészítésére. Kétségtelen, hogy e kor egyéb Traian-oszlopai, szegedi Dóm terek, külföldi kollégiumok, lillafüredi szállók közt ez a mű a legmaradandóbb.”⁴⁵ kiemelés tőlem – Cs. P.) És valóban: a mai napig a „Hóman–Szekfű”-t tekintik a legsikerültebb magyar történeti összefoglalásnak.⁴⁶

A *Magyar történetben* is a lipóti abszolutizmus a „bűnös”, amiért „csupaszból” megsértette a „magyar nemzeti autonómiát”, ezzel pedig „végső fokon a Rákóczi-felkelés majdnem évtizedes lázába döntötte a nemzetet”.⁴⁷ De *A magyar állam életrajza* erősen „nemzeti” szabadságharc-olvasatához képest már érezhetünk egy szofisztikált viszszalépést, hiszen a „láz” szókép a szekfűi korpuszban szinte kizárólagosan negatív kontextusban fordul elő. Elég csak a *Három nemzedékben* sűrűn előforduló patológiai metaforákra gondolni. Úgy vélem, hogy én is egy biológiai képpel éljek, egy a *Három nemzedék* poétikáját ismerő befogadóban a láz-metafora reflexszerűen elindít egy belső elválasztást, aminek eredményeképp a lázzal jelölt még legempathikusabb olvasatban is csak egy *szükséges rosszként* hívódik elő és jelenik meg.

A szabadságharc eme nyelvi megragadható relatív kritikusabb megítélésével szemben, vagyis, hogy az „szükséges rossz” volt, a *Magyar történetben* nem egyszerűen Rákóczi pozitívabb értékelésének, hanem valóságos átlényegülésének lehetünk tanúi: Rákóczi *Széchenyi előképévé* válik, és ilyen státuszban csak Zrínyi Miklós hozzá fogható kaliberű egyéniség a *Magyar történetben*: „Zrínyi Miklós talán az első magyar, ki folytonos lelki gyötrelében, leküzdhetetlen kényszer súlya alatt próbálja népét *önmagához felemelni*, arra a kultúrfokra, melyet nagy műveltségben csak ő tud előre, *korát megelőzve*, kirajzolni; a má-

⁴¹ Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar történet. 4. köt.* Budapest, 1935.

⁴² Az eredeti koncepció szerint Szekfű „csak” az 1490 utáni magyar történelmet összegezte volna, ám az 1931-től Klebelsberg Kunót váltó Hóman kultuszminiszteri elfoglaltsága miatt Szekfű dolgozta fel Hunyadi Mátyás uralkodásának történetét is. Először Ujváry Gábor hívta fel a figyelmet arra, hogy már az 1440-től 1457-ig tartó szakaszt sem Hóman szövegezte, hanem tanítványa, Bartoniek Emma. Hóman valószínűleg csak kisebb javításokat-átalakításokat végzett ezen a passzuson. Ujváry Gábor: *A végtelenben újra találkoznak. Szekfű Gyula és Hóman Bálint párhuzamos, majd elváló életpályája.* In: Szekfű Gyula és nemzedéke a magyar történetírásban. Szerk. Paksa Rudolf. Budapest, 2007. 55.

⁴³ Szekfű Gyula: *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története.* Budapest, 1920.

⁴⁴ Szekfű Gyula: *A magyar bortermelő lelki alkata. Történeti tanulmány.* Budapest, 1922.

⁴⁵ Németh: *Szekfű Gyula*, 550–551.

⁴⁶ Például az alapvetően Szekfű-kritikus Gerő András is okkal nevezi a legsikerültebb és a legsikeresebb magyar szintézisnek. Lásd: Gerő András: *Hóman–Szekfű és ami utána következik.* In: uő.: *Utódok kora. Történeti tanulmányok, esszék.* Budapest, 1996. 98–104., különösen 98., 103–104. A *Magyar történetet* 1941-ig hétszer is kiadták, de ezután legközelebb csak 1990-ben jelentették meg az 1935/36-os átdolgozott és bővített kiadás reprintjét. Gerő írása az újrakiadás alkalmából született.

⁴⁷ Hóman–Szekfű: *Magyar történet, V.* 241–242.

sodik: Rákóczi Ferenc, mindketten korai előfutárai Széchenyi Istvánnak. De míg Zrínyi Miklós egészen benne él a rendiségben és újításait tisztán a hadi életre és azzal összefüggő erkölcsi térre korlátozza, addig Rákóczi már *külföldi neveltetésénél és rendiségen felül álló* fejedelmi hagyományainál fogva is legalább gondolkodásában teljesen szabad, és épp úgy rendi elfoglaltságtól mentesen kritizálja kora viszonyait, akárcsak Széchenyi, a rendi gondolatnak pozdorjává törője.” (kiemelések tőlem – Cs. P.)⁴⁸ Rákóczi tehát a *Magyar történet*-ben egy szekfűi értelemben vett konzervatív reformer, akinek történetét Szekfű a korát megelőző és ezért a korabeli keretekkel szükségszerűen összeütköző és elbukó tragikus hős toposza körül cselekményesíti. Ez a Rákóczi mozgásterét végzetesen leszűkítő kordon pedig nemes követőinek „rendi szellemisége” volt. Velük szemben Rákóczi a „rendi korlátoktól szabadult Egyéniség”, aki „valami egész más, nagyobb, mint az ő egész privilegizált világuk”.⁴⁹ Rákóczi különlegességét, vagyis a rendi felkelők fölé magasodását, a jobbágyság felemelésére tett erőfeszítéseit Szekfű alapvetően azzal magyarázza, hogy „külföldi tanulmányai miatt és élete során ő nem nőtt bele a Hármaskönyv jogi szemléletébe”.⁵⁰ A *Magyar történetet* elvető népiek az új Rákóczi-képben éppen eme külföldi tanulmányok hangsúlyozását és a 'kivülállóság' szekfűi tézisént bírálták leginkább.⁵¹

A *Magyar történet*-ben új elem, hogy Rákóczi célja egy idő után már csak az volt, hogy ügyét belefoglalják az európai békébe, ez pedig Szekfű véleménye szerint határozottan „reális” célkitűzés. Tehát a kuruc állam erőinek a spanyol örökösödési háború befejezéséig kellett volna kitartaniuk: „Hogy a sereg, Rákóczi hada, feladatát mégsem tudta megoldani, ezért nem alkotója felelős.”⁵² „Nem a vitézség hiányzott, hanem a modern taktika, melyre Rákóczi hiába taníttatta seregét és vezéreit.”⁵³ Mikor Rákóczi „nyugati” reformtervezeteit vizsgáljuk az „esszenciális hadikérdésben”, „mintha csak hadtudományra átfordított Széchenyi olvasnánk”⁵⁴ – írja Szekfű.

De még az 'Egyéniségnek', Rákóczinak sem sikerült magához felemelni híveit, ami a *Magyar történet* szerint a felkelés kimerülésének elsődleges oka: ugyanis a „rendi szellem” mind a Rákóczi-reformok sikeres adaptálását, mind a népi erők felszabadítását meggátolta, sőt az utóbbiakat még el is idegenítette a küzdelemtől, pedig Vak Bottyán sikere mutatja, mekkora potenciál rejtőzött a magyar jobbágyságban.⁵⁵ Vagyis ezúttal Szekfű nem Rákóczi Erdély-monomániájában, nem is a természetellenes franciaszövetségben, hanem a rendi szellemben találja meg a Rákóczi-szabadságharc rendi konföderációban kiteljesedő mutá-

⁴⁸ Hóman–Szekfű: *Magyar történet*, V. 282.

⁴⁹ Hóman–Szekfű: *Magyar történet*, V. 282.

⁵⁰ Hóman–Szekfű: *Magyar történet*, V. 279.

⁵¹ Vö. Németh László katekizmus-formában megfogalmazott *Magyar történet*-kivonatával és bírálatával: „Mi volt a Rákóczi-fölkelés kezdetben? (Jelentéktelen főúri komplott, amelyet a parasztság megmozdulása tesz nemzeti mozgalommá.) Mi tartja össze a werbóczyánus rendeket és a lázadó parasztokat? (A külföldi nevelésű, viszonyainkat kívülről néző Rákóczi egyénisége.)” (Németh: *Szekfű Gyula*, 554.)

⁵² Hóman–Szekfű: *Magyar történet*, V. 287.

⁵³ Hóman–Szekfű: *Magyar történet*, V. 293.

⁵⁴ Hóman–Szekfű: *Magyar történet*, V. 284.

⁵⁵ Vö. „A felkelés katonai csődje az utolsó években részben azzal magyarázható, hogy a földesurak Rákóczi rendeletei ellenére sem hagyták jobbágaikat katonának menni, s másrészt a szegény nép, nem látva helyzetének gyökeresebb javulását, s ellenkezőleg, az évről-évre megújult, s országszerte kiterjedő hadműveletektől elpusztítva, nem volt hajlandó többé fegyvert fogni.” (Hóman–Szekfű: *Magyar történet*, V. 280.)

ciójának az okát: a hibás döntéseket szinte kivétel nélkül annak tulajdonítja Szekfű, hogy környezetének „rendi szelleme” felülkerekedett a nagy nyomás alatt álló fejedelmen.⁵⁶

Ez a változás az értékelésben nem meglepő, ha tekintetbe vesszük, hogy 1935-ben Szekfű már nem egészen „a Rendszer történetírója”. Elég csak fellapozni a *Három nemzedék*hez 1934-ben hozzáírt *Trianon óta* című ötödik könyvet, amelyben Szekfű a konzervatív reform prédikátoraként valósággal élve boncolja a Horthy-kor regresszív rendies berendezkedését, kimutatva „Széchenyi szellemének hiányát”.⁵⁷ Szekfű ezen rendszerkritikusnak nevezhető elmozdulásának jól kivethető lenyomata a *Magyar történet* ezúttal konzervatív reformerré stilizált apoteotikus Rákóczi-képe és ezzel összefüggésben a szabadságharc rendi komponenseinek minden eddiginél negatívabb (át)értékelése.

**„Szabadságszeretete ősi magyar örökség volt” –
A magyar jellem történetünkben, 1939⁵⁸**

Az 1935-ben megjelent, Lukinich Imre szerkesztette kétkötetes *Rákóczi-émlékkönyv*ben Szekfű nem jelentkezett tanulmánnyal. A kötetet záró *Az örök Rákóczi* című írást Ravasz László jegyezte, aki „Rákóczi védelmi harcát emeli ki a nyugati német birodalmi erő rop-pant beolvasztó ereje ellen”.⁵⁹ Ravasz epilógusa adekvát átkötés összehasonlító Szekfű-elemzésem befejezéséhez. Ugyanis a hitleri Németország korabeli felemelkedése Magyarországon olyan kihívást jelentett, amely a függetlenségi történetiszemlélet-értékrend és szimbolikus politika reaktíválódását eredményezte.

A *völkisch* kihívásra adott konzervatív-historista válaszként⁶⁰ is felfogható Szekfűnek A *magyar jellem történetünkben* című esszéje, amelyet az általa szerkesztett *Mi a magyar?*-ban tett közzé 1939-ben. A magyar nemzetkarakter legfőbb komponenseiként itt a szabadságszeretetet és a politikai bölcsességet jelöli meg. Az előbbi paradigmatisz képviselőjeként Rákóczit, utóbbiként Károlyit nevezi meg. „Az pedig a nemzet tragikumát jelentette, hogy ezek a hagyományos jellemvonások nem egy emberben jelentkeztek, hanem fősvény kézzel darabokra törve és szétszórva.”⁶¹ Hogy idézzem a Rákóczira vonatkozó szövegrészt: Rákóczi „szabadságszeretete a kuruc hadak élén és a száműzetésben egyként ősi magyar örökség volt, a nomád-lovas ősök jellemének kivirágzása egy egész gyökeréig nyugati, keresztény-humanista lélekben.”⁶² (kiemelések tőlem – Cs. P.) Míg A *száműzött Rákócziban* kizá-

⁵⁶ Vö. Szekfű a libertás devalvációjával: „A hadi költségek fedezésének módjaiban a fejedelem mindinkább [a rendek] hatása alá került: a rézpénzek nagymennyiségű kiadása, s előbb kényszerkurzusa, később devalvációja nem Rákóczi gondolata volt. A rézpénz a felkelés legnagyobb bajai közé tartozott [...] Rákóczi tehetetlenül volt kénytelen mindezt nézni...” Hóman–Szekfű: *Magyar történet*, V. 302. Szekfű „széchenyiesített” új Rákóczi-elbeszélésének homofóniája több ponton megtörik, ami a *Magyar történet*ben feszültséghez vezet az előálló disszonancia miatt. Arra utalnék, hogy bár Rákóczi a „rendi korlátoktól megszabadult egyéniség”, állandóan a már emlegetett rendi „kordon”-ba ütközik.

⁵⁷ Szekfű Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. Budapest, 1934. 401., 498–499.

⁵⁸ Szekfű Gyula: *A magyar jellem történetünkben*. In: *Mi a magyar?* Szerk.: Szekfű Gyula. Budapest, 1939. 489–556.

⁵⁹ R. Várkonyi Ágnes: *Befejezetlen történelem*. In: *A Rákóczi-szabadságharc*. Szerk. R. Várkonyi Ágnes – Kis Domonkos Dániel. Budapest, 2004. 763.

⁶⁰ Lásd: Romsics Gergely *Völkisch kihívás, konzervatív válasz. A Habsburg Birodalom a két világháború közötti német és osztrák történetpolitikai gondolkodásban – magyar kitekintéssel* című 2006-os doktori disszertációját az ELTE BTK Történettudományi Doktori Iskolájának Új- és jelenkori egyetemes történeti programjában.

⁶¹ Szekfű: *A magyar jellem történetünkben*, 543.

⁶² Szekfű: *A magyar jellem történetünkben*, 543.

rólág Károlyi „realizmusa – politikai bölcsessége” jelent meg explicit értéként, Rákóczi meg nem alkuvó szabadságszeretete 1939-ben már ezzel egyenrangú, sőt Rákóczi a magyarság szabadságszeretetének színekdochéjává válik. Márpedig eme szabadságszeretet „erősítésének”, „felébresztésének” szükségessége a következő évre még jobban exponálódott Szekfű *Magyar Szemle*-körében. Ennek szekfűi tanúsága 1940-es előadása Károlyi Sándorról.

**„Minden magyarnak példát adott mindenkorra” –
Károlyi Sándor-előadás, 1940⁶³**

Szekfű még a harmincas évek elején kapott megbízást a Károlyi családtól egy nagymonográfia megírására *Gróf Károlyi Sándor és kora* munkacímmel. A Károlyi-biográfiát Szekfű végül nem írta meg, a feltárt anyagból csak két fejezettel készült el: Károlyi őseiről és a szatmári békéről.⁶⁴ Ez utóbbit a *Károlyi és Bercsényi a szatmári béke előtt* című akadémiai székfoglaló előadásában prezentálta 1940-ben.

Elbeszélésének centrumába Szekfű nem Rákóczit helyezi, hanem a Károlyi és Bercsényi közti ellentétet. Nem nehéz kitalálni Szekfű szándékát az új elrendezéssel, hogy egyértelműen Bercsényit helyezi szembe Károlyival. Ahogy Szekfű kettőjük ellentétére közelít, a periférián elmosódik Károlyi és Rákóczi egykori konfrontációja, ezáltal pedig a megszokott „Rákóczi vagy Károlyi” kérdésfeltevés is. Márpedig 1939–1940-ben Szekfű célja Rákóczi és Károlyi örökségének, az általuk paradigmaticusan megjelenített értékeknek (szabadságszeretet – realitásérzék) a szintetizálása volt, amint megelőző nemzetkarakterológiai esszéje is mutatta.

Ezért a szabadságharc bukásának 1940-es reprezentációjában Szekfű kiemeli Rákóczit a Bercsényi–Károlyi kettős köré szőtt elbeszélésből, hogy aztán az előadás végén annál inkább felemelhesse. 1711-re a kuruc erők végleg elfogytak, már csak Bereg, Ugocsa, Máramaros és Szatmár maradt kuruc kézen, és úgy tűnt, „ha az utolsó négy megye is a többihez hasonlóan fegyver erejével, szerződés és békekötés nélkül kerül császári kézre [...] akkor az ország valóban [...] meghódított provincia lesz, melyben a Lipót-féle abszolutizmus újabb, súlyosabb, technikailag fejlettebb korszaka várt a magyarságra.”⁶⁵ Ebben a képben pedig nem nehéz ráismerni a nácizmusra. „Károlyi Sándor azonban nem tartozott sem a tétovázó, sem a lomha magyarok közé”: „*Kényelmesebb lett volna vakon bízni Bercsényi példájára a muszkában*”,⁶⁶ vagyis már nem is Rákóczi bízik az orosz szövetségben, hanem Bercsényi, ehelyett Károlyi megkötötte a békét. „Rákóczi pedig, elvetve a ma nyugalját és tovább küzdve a közszabadságért és saját lelki élete függetlenségéért, *minden magyarnak példát adott mindenkorra*.”⁶⁷ (kiemelés tőlem – Cs. P.)

Ezzel az 1939–1940-es helyzettel értelmezhető szekfűi kinyilatkoztatással, hogy Rákóczi „minden magyarnak példát adott mindenkorra”, véglegessé vált Rákóczi rehabilitálása. Míg első művében az ifjú Szekfű egy időbeli szakadékon túlra, az „egészen elmúlt múltba” számúzte Rákóczit, Károlyi-előadásának végén a meg nem alkuvó fejedelem alakját nem-

⁶³ Szekfű Gyula: *Károlyi és Bercsényi a szatmári béke előtt*. Közli: Czigány István. Egy kiadatlan akadémiai székfoglaló. In: A Rákóczi-szabadságharc, 443.

⁶⁴ Lásd Czigány István bevezetőjében: *Szekfű Gyula: Károlyi és Bercsényi a szatmári béke előtt*. Közli: Czigány: Egy kiadatlan akadémiai székfoglaló. In: A Rákóczi-szabadságharc, 443.

⁶⁵ Szekfű: *Bercsényi és Károlyi*, 450.

⁶⁶ Szekfű: *Bercsényi és Károlyi*, 450–451.

⁶⁷ Szekfű: *Bercsényi és Károlyi*, 453.

hogyan a Walter Benjamin-i „Most”-tal⁶⁸ telítette, de a nietzschei értelemben vett monumentális történetírói szemlélettel és igénnyel⁶⁹ a magyar szabadságszeretetet *időtlenített* ikonjává emelte, mindenkor követendő példaképként helyezve el a magyar nemzeti panteonban. A „száműzött Rákóczi” szekfűi megítélésében 1913 és 1940 között tehát száznyolcvan fokos fordulatot regisztrálhatunk. Szekfű ekkorra eljutott a Rákóczi és Károlyi által jelölt politika szintetizálásához, s hogy ezt a politikát–ideológiát aztán mennyire sikerült a határhelyzetbe kerülő Szekfűnek a második világháborúban és 1945 után konzekvensen-koherensen érvényesítenie, már más kérdés s más probléma.

⁶⁸ Walter Benjamin erre a következő példát említi 1940-es írásában: „Robespierre számára az antik Róma Mosttal telített múlt volt, amelyet kiszakított a történelem kontinuumából. A francia forradalom a föltámadt Rómának gondolta magát. Úgy idézte a régi Rómát, mint ahogy a divat idéz valamilyen múltbeli viseletet.” (Benjamin, Walter: *A történelem fogalmáról*. In: *Történetelmélet*. I. köt. Szerk. Gyurgyák János – Kisantal Tamás. Budapest, 2006. 669.)

⁶⁹ Lásd: Nietzsche, Friedrich: *A történelem hasznáról és káráról*. Budapest, 1989. 27–99.